

ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 94(477) «19»

Пащенко В.

кандидат політичних наук, доцент кафедри політології
ДНУ імені Олеса Гончара (Дніпропетровськ, Україна),
E-mail: vvvvvvv2002@ukr.net

ГРОМАДСЬКА ВІДКРИТІСТЬ ЯК ПРОБЛЕМА УКРАЇНСЬКОГО ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

***Анотація.** Увага до проблем громадянського суспільства зумовлена зростанням міри громадської активності в Україні, яка, втім мало відбилась на громадянському суспільстві. Як і раніше воно отримує замало коштів від громадян. Пояснення цьому, яке викладене в статті полягає у закритості власне неурядових організацій, яка полягає у відсутності відкритих та доступних даних про структуру їх керівництва, фінансування, регулярних звітів про діяльність.*

***Ключові слова:** громадянське суспільство, неурядові організації, громадська відкритість, конгруентність, погане громадянське суспільство.*

Постановка проблеми. Дихотомія відкрите/закрите запропонована колись Карлом Поппером може набути іншого звучання якщо буде застосована до громадянського суспільства. Це дещо дисонує з ідеєю Поппера і з нашим уявленням про громадянське суспільство як феномен, оскільки «відкрите» суспільство в розумінні Поппера включає його в себе чи веде до появи громадянського суспільства, і ми теж традиційно вважаємо ці два явища пов'язаними. Дійсно у відкритому суспільстві громадянське суспільство має бути присутнім. Але це не означає що саме громадянське суспільство не може бути закритим. Дисонанс у нас викликає можливість визнавати інститут притаманний відкритому суспільству носієм характеристики – закритий, проте ми маємо визнати існування у громадянського суспільства негативних характеристик, оскільки в протилежному випадку ми ризикуємо невірно зрозуміти проблеми його функціонування в Україні та перспективи у нашій країні.

Говорячи про громадянське суспільство в Україні ми визнаємо недостатню міру його впливу на суспільно-політичні процеси, яку пов'язуємо з недосконалістю законодавчої бази, опором з сторони бюрократичної машини, відсутністю державної підтримки, пасивністю населення тощо. Переважно це чинники зовнішні по відношенню до громадянського суспільства. За таких умов саме громадянське суспільство перетворюється на «чорний ящик», оскільки його функціонування, організаційна спроможність, відносини між керівниками та підлеглими, організаційні цінності випадають з поля дослідження, а усі негаразди в діяльності пояснюються негативними зовнішніми впливами.

Наприклад О. Бабкіна вважає причинами негаразд в розвитку громадянського суспільства в Україні суперечності між задекларованими нормами й реальними можливостями і бажаннями громадян у реалізації функцій громадянського суспільства, а саме:

- відсутність необхідної кількості активних соціальних суб'єктів демократичної трансформації суспільства;
- недостатній рівень політичної та правової культури і всього суспільства, і його еліти;
- певна безсистемність і невпорядкованість законодавства;
- недостатній розвиток сталих елементів громадянського суспільства [1].

Якщо зауваження О. Бабкіної були висловлені ще в 2007 році, то і в останніх

публікаціях, наприклад в статті Н. Оніщенко та Н. Кузнецової, яка була надрукована в журналі «Віче» у квітні 2014 року, негаразди громадянського суспільства є зовнішніми. На думку авторок, їх причиною є «некоректна інтерпретація реформаторами особливостей взаємовідносин (комунікативних засад) держави, державної влади та громадянського суспільства в Україні» та «руйнування засад загальнолюдської моралі як історичного феномену суспільного поступального розвитку» [2]. Відтак від наукової спільноти вони очікують – «пошуку відповідей на загальносоціальні імпульси щодо необхідних стратегій реформування: перехід від неконструктивних спроб замінити державу громадянським суспільством до зусиль, спрямованих на їхню збалансовану взаємодію» [2]. Тобто автори вважають що головною проблемою є неправильне розуміння функцій громадянського суспільства, яке прагне підмінити собою держава, а мало би збалансовано з ним взаємодіяти.

На мою ж думку важливими є не тільки зовнішні проблеми з якими стикається громадянське суспільство, але й внутрішні. На жаль про проблеми з якими стикається громадянське суспільство, неурядові організації та їх члени мало хто говорить.

Мега статті полягає у визначенні пріоритетних внутрішніх проблем в розвитку громадянського суспільства в Україні.

Виклад основного матеріалу. Здається, що коли б не остання публікація присвячена можливим негативним аспектам в діяльності громадянського суспільства була надрукована ще в 2002 році. Це була відома газетна стаття Володимира Литвина «Громадянське суспільство: міфи й реальність» [4], яка виявилась дещо удосконаленою версією статті американського політолога Т. Каротерса «Громадянське суспільство. Подумаємо ще раз». З тих пір як академічні дослідники в Україні до цієї теми звертаються виключно епізодично. Традиційно внутрішні проблеми є складовою загального переліку проблем, серед яких домінують зовнішні по відношенню до НУО. Наприклад Д. В. Кольцова наводячи перелік проблем з якими стикаються НУО, вказує таку як низька культура звітності та виконання договірних зобов'язань, поруч з традиційними – відсутність регулярного фінансування; недостатня відкритість влади ..., співпрацювати; низька активність і низький рівень довіри ... громади [5; с. 165].

За даними відомого рейтингу, який щорічно визначається у межах дослідження Індексу сталості неурядових організацій Агентства США з міжнародного розвитку (The 2014 CSO Sustainability Index for Central and Eastern Europe and Eurasia), стан розвитку громадянського суспільства в Україні у 2014 році оцінено у 3,3 бала (за шкалою від 1 до 7, де 1 показує дуже розвинутий рівень, а 7 означає низький рівень розвитку; бали від 1 до 2 характеризують сталість розвитку громадянського суспільства, від 3 до 5 – розбудову сталості, 6 і 7 – зародження сталості). Це найкращий показник починаючи з 1997 року, хоча від даних за 2012 рік ми відрізняємо лише на 0,1 бала. Чого не вистачає для сталості громадянського суспільства у відповідності з цією методикою? Оцінка громадянського суспільства складається з декількох пунктів, серед яких найгірший показник: «фінансова життєздатність НУО» – 4,2; також відставання від середнього показника зафіксовано в «інфраструктурі громадянського суспільства» – 3,4; «ставлення громадськості» – 3,4; найкраще українські НУО виконують функції захисту інтересів громадян: «показник адвокації НУО» – 2,2; вище середнього також за показником «надання послуг» – 3,2; медіанне значення у показника «організаційна спроможність» – 3,3 [6].

Показник адвокації НУО з 2007 року перетнув позначку 3 бали, отже, за цим критерієм громадянське суспільство в Україні вже давно перетнуло відмітку консолідованої демократії. Проте показники «фінансова життєздатність НУО»; «інфраструктура громадянського суспільства» та «ставлення громадськості» залишаються нижчими від середнього показника останніх. Станом на 2014 рік це викликало певне здивування, оскільки внаслідок подій «Євромайдану» зріс авторитет громадянського суспільства, його лідерів, зросла довіра громадян. Українські

громадяни, завдяки активному волонтерському руху та внескам в його діяльність, зруйнували уявлення про українське суспільство як про пасивне і нездатне до самоорганізації. Проте такі різючі зміни не вплинули, належним чином, на розвиток громадянського суспільства.

Повертаючись до найгіршого з показників – «фінансова життєздатність НУО», можемо згадати сумний вердикт учасників українсько-польського дослідження – «одним з бар'єрів для надання стабільного фінансування українським НУО є низький рівень прозорості внутрішнього менеджменту. Сферою, в якій потенційні бенефіціари могли б підвищити довіру до себе, є розвиток належного управління. Це включає, з одного боку, надання можливості донорам та партнерам зрозуміти фінансову систему організації через публікацію фінансових звітів в мережі Інтернет» [7; с.11].

Академічні дослідники громадянського суспільства в Україні практично не звертають уваги на цей його вимір. Представники експертного середовища на жаль роблять це дуже рідко. Можна згадати дослідження, проведене ще у вересні 2001 року Українським інститутом соціальних досліджень та Центром «Соціальний моніторинг», одним з питань якого було – «Що Ви насамперед віднесли б до недоліків діяльності об'єднань громадян в Україні?» [7; с.110]. Показники, що перевищують 20%, подані нижче (Таб. 1). Оскільки респондент міг обирати декілька варіантів відповіді, то сума перевищує 100%.

Таблиця 1. Недоліки діяльності об'єднань громадян в Україні.

Недолік	Кількість згадувань (в %)
Їх низька активність	29
Фінансові зловживання керівного складу цих об'єднань	25
Відсутність інформації про їх діяльність	25
Їх залежність від «грошових тузів», багатих підприємців	24
Відсутність достатніх коштів для їх діяльності	23

Найбільш ґрунтовні дослідження внутрішньої спроможності НУО проводить БФ «Творчий центр ТЦК». У відповідності до даних власних соціологічних досліджень, у 2009 році лише 17% НУО робили свої фінансові звіти доступними для донорів – що менше, ніж було у 2007 році (22%) [8; с.11], в подальших їх дослідженнях подібне запитання було відсутнє.

Більшість недоліків, які відзначали респонденти, дійсно є зовнішніми по відношенню до неурядових організацій, це відсутність чогось їм потрібного, або неготовність когось до їх діяльності. Однак частина недоліків відзначених респондентами, є пов'язаними саме з внутрішніми проблемами НУО – їх низькою активністю, фінансовими зловживаннями керівного складу цих об'єднань та відсутністю інформації про їх діяльність.

В нечисленних дослідженнях на цю тему дослідники говорили про те, що в Україні дуже рідко змінюється керівний склад НУО, і рядові члени організацій мають дуже мало шансів контролювати своє керівництво, чи впливати на загальну політику організації, така практика відсутня. Не передбачено практично ніяких дійових процедур, якими б могли скористатися низові робітники щоб проконтролювати своє керівництво. Результати дослідження проведеного в рамках проекту BoardSource (Вашингтон) і Міжнародного центру перспективних досліджень свідчать про незадовільне керівництво українськими НУО [9].

На момент опитування більш як чверть респондентів не назвали свого найвищого керівного органу. Більш як 70% організацій не мають обмежень щодо кількості термінів, на які може бути обраний той чи інший член керівного органу. Менш як 40% респондентів назвали моніторинг фінансової діяльності організації, забезпечення її відповідальності та підзвітності як важливе повноваження керівного ор-

гану. Фінансовий аудит не проводить майже третина організацій. Ці висновки базуються на анкеті, яку в лютому й березні 2003 року було надіслано поштою 1875 організаціям. На запитання анкети відповіли 468 організацій (25%).

В Україні ці моменти не стали предметом рефлексії зі сторони академічних дослідників, тому ми маємо звернутись до наукового доробку американської дослідниці Н. Розенблум. Вона перша поставила питання про конгруентність (congruence) НУО [10; с.539]. На її думку важливим є те, як співвідносяться внутрішні та зовнішні цінності в організації, цінності згідно з яким будується робота та відносини в організації, та цінності які організація визнає, пропагує чи відстоює, коли це стосується зовнішніх справ. Чи всі організації дотримуються принципів демократії, відкритості, рівності прав в своїй внутрішній діяльності, чи не стає цьому на заваді авторитаризм керівників, расизм та сексизм.

Звідси НУО, які претендують на те, що вони є частиною громадянського суспільства, повинні відповідати як мінімум певним критеріям, якщо вони мають задовільний рівень «конгруентності»:

1) Звісно, автономність. Незалежність в прийнятті рішень, рекрутуванні лідерів, контролі важливих економічних та управлінських ресурсів.

2) Демократичність внутрішньої структури. Організація сама повинна бути мікроскопом громадянського суспільства, так щоб її члени в процесі соціалізації отримували відповідні норми. В організації повинні бути поширені горизонтальні структури прийняття рішень, а не вертикальні типу патрон-клієнт.

3) Підзвітність. Процедурний механізм для членів НУО, щоб вони могли контролювати своїх лідерів в їх рішеннях та діях. Щоправда одних процедур недостатньо. Лідер повинен добровільно визнавати та шанувати принцип відповідальності, інакше він не заслуговує бути членом НУО, не дивлячись навіть, наприклад, на високі професійні якості.

4) Відкритий набір. Дуже важливим для соціальної і національної інтеграції, поширення толерантності в суспільстві, для успішного виконання функції соціалізації, є максимально відкритий набір у всіх організаціях де це можливо [11; с.14].

5) Організація в своїй діяльності має дотримуватися принципів відкритості та прозорості, і здійснювати постійний моніторинг використання коштів та матеріальних засобів.

Стосовно неурядових організацій ми не використовуємо термін відкритість, оскільки вважаємо, що організації що забезпечують відкритість, з нею асоціюються і за своїм внутрішнім устроєм мають бути відкритими, проте це не так. Тому можемо говорити про громадську відкритість як проблему громадянського суспільства в Україні. Питання керівництва НУО, її діяльності, розпорядження залученими коштами мають вирішуватись максимально публічно. Зразком для українських НУО можуть слугувати волонтери, що опікуються Збройним силами України. Традиційним для них стало публічне звітування, за допомогою соціальних мереж, про отримані кошти, про їх використання – з доказами на зразок сканованих квитанцій та фотозвітів про отримання допомоги військовими. Тому українські волонтери випереджають українські НУО як за рівнем довіри серед співгромадян, так і за рівнем залученого від них фінансування.

Транспарентність фінансування, прийняття рішень та діяльності НУО є лише одним з вимірів громадської відкритості НУО. Іншим є її відкритість для активності громадян. Американські дослідники, щодо етнічних чи релігійних організацій, які проповідують довіру, солідарність та практику кооперації, але лише до членів своєї організації, своєї групи вживають термін «погане громадянське суспільство» [12; с.840]. С. Чамберс та Д. Копштейна турбує питання – хто створює ці ліги, кооперація з ким і для чого відбувається, і які цінності сповідуються при цьому. Існує немало організацій які сповідують участь, кооперацію та солідарність, які є частиною громадянського суспільства, відповідно до цих критеріїв, але це партикулярна

участь, партикулярна кооперація та солідарність. Це лише часткова солідарність та взаємність, лише до членів своєї організації, до людей своєї національності, віри чи місця проживання. Фактично вони відкидають принцип відкритості в своїй діяльності. Наявність ідентифікуючої ознаки слугує лише додатковим стимулом для об'єднання і участі, для визнання організації як «нашої», а відтак і «своєї». А партикулярність, як негативний наслідок їх діяльності, виникає лише за певних умов, коли, наприклад, серед членів організації пропагується особливе відношення до «інших», до тих, хто не входить до організації чи групи яку вона представляє.

Такий партикуляризм шкідливий для суспільства, веде до наростання поляризації і нетерпимості, перешкоджає становленню єдиної нації. Саме існування «поганих» чи правильніше «обмежуючих» НУО не повинно нас занадто турбувати, оскільки вони є невідмінним атрибутом суспільного життя здається у будь-яких країнах. Проте вони повинні складати меншість в структурі громадянського суспільства, оскільки вони пов'язують громадянина, замикаючи його певних межах, потрібна підтримка організацій «відкритого типу», які виконують важливі функції консолідації суспільства, поширення терпимості, визнання інших людей та кооперації в межах всього суспільства.

Висновок. Таким чином, можна зазначити, що громадська відкритість для неурядових організацій, для громадянського суспільства в цілому має два виміри, перший з яких характеризується наявністю чи відсутністю конгруентності і полягає у транспарентності діяльності, фінансування і керівництва НУО. Другий вимір характеризується наближеністю НУО до «поганого громадянського суспільства», тобто його партикулярності, замкненості по відношенню до громадян, що не входять до конкретної групи, поширення особливого ставлення до «інших».

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Бабкіна О. Демократичні детермінанти трансформації українського суспільства [Електронний ресурс] / О. Бабкіна // Віче. – 2007. – №13. – Режим доступу: www.viche.info/journal/682/ (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрана.
2. Оніщенко Н. Громадянське суспільство і виклики часу: від теорії до практичних дій [Електронний ресурс] / Н. Оніщенко, Н. Кузнецова // Віче. – 2014. – №7. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2014_7_14 (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрана.
3. Лисенко Ю. В. Громадянське суспільство в Україні: тенденції розбудови в контексті демократизації / Ю. В. Лисенко / Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць. – К. : «Видавництво «Гілея», 2015. – Вип. 97 (6). – С. 383-388
4. Володимир Литвин Громадянське суспільство: міфи й реальність [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/POLITICS/gromadyanske_suspilstvo_mifi_y_realnist.html (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрана.
5. Кольцова Д. В. Розвиток громадянського суспільства в Україні / Д. В. Кольцова // Економіка будівництва і міського господарства. – Т. 5. – № 3. – 2009. – С. 161–166.
6. The 2014 CSO Sustainability Index for Central and Eastern Europe and Eurasia [Electronic resource]. – Access mode: www.usaid.gov/sites/default/files/documents/1863/EuropeEurasia_FY2014_CSOSI_Report.pdf (Accessed 20 February 2015)
7. Підтримка громадянського суспільства в Україні: різні перспективи [Електронний ресурс] / І. Бекешкіна, Е. Каса, П. Кажмиркевич та ін. – Режим доступу: http://dif.org.ua/modules/pages/files/1342099990_1842.pdf (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрана.
8. Стан та динаміка розвитку неурядових організацій України 2002-2009 роки / Л. Паливода, С. Голота. – К.: Купол, 2010. – 112 с.
9. Більш як чверть опитаних НУО не знають свого керівного органу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.civic.ua/news/viw.html?q=13766 (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрана.
10. Rosenblum N. Civil Societies: Liberalism and the Moral Uses of Pluralism / N. Rosenblum // Social research. – 1994. – Volume 61. – №.3. – P.539-562.
11. Hyden G. Civil society, social capital, and development: Dissection of a complex discourse / G. Hyden // Studies in Comparative International Development. – Spring 1997. – Vol. 32, iss.1, P. 3-30.
12. Chambers S. Bad civil society / S. Chambers, J. Kopstein // Political Theory; Thousand

REFERENCES:

1. Babkina, O. (2007) 'Demokratychni determinanty transformacii' ukrai'ns'kogo suspil'stva' [Democratic determinants of transformation of Ukrainian society] in *Viche*, № 13, available at: www.viche.info/journal/682/ (Accessed 20 February 2015)
2. Onishhenko, N. (2014) 'Ghromadjansjke suspiljstvo i vyklyky chasu: vid teoriji do praktychnykh dij' [Civil society and challenges: from theory to action] in *Viche*, №7, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2014_7_14 (Accessed 20 February 2015)
3. Lysenko, Ju. V. (2015) 'Ghromadjansjke suspiljstvo v Ukrajinі: tendenciji rozbudovy v konteksti demokratyzaciji' [Civil Society in Ukraine: tendencies of development in the context of democratization] in *Ghileja: naukovyj visnyk* [Gilea: Research Bulletin], № 97 (6), pp. 383-388
4. Volodymyr Lytvyn *Ghromadjansjke suspiljstvo: mify j realnistj* [Volodymyr Lytvyn Civil society: myths and reality], available at: http://gazeta.dt.ua/POLITICS/gromadyanske_suspilstvo_mifi_y_realnist.html (Accessed 20 February 2015)
5. Koljcov, D. V. (2009) 'Rozvytok ghromadjansjkogho suspiljstva v Ukrajinі [Civil Society Development in Ukraine] in *Ekonomika budivnyctva i misjkogho ghospodarstva* [The economy of construction and urban development], Vol. 5., № 3, pp. 161–166.
6. *The 2014 CSO Sustainability Index for Central and Eastern Europe and Eurasia*, available at: www.usaid.gov/sites/default/files/documents/1863/EuropeEurasia_FY2014_CSOSI_Report.pdf (Accessed 20 February 2015)
7. *Pidtrymka ghromadjansjkogho suspiljstva v Ukrajinі: rizni perspektyvy* [Civil society support in Ukraine: different perspectives] available at: http://dif.org.ua/modules/pages/files/1342099990_1842.pdf (Accessed 20 February 2015)
8. *Stan ta dynamika rozvytku neurjadovykh orghanizacij Ukrajinі 2002-2009 roky* [Condition and dynamics of non-governmental organizations of Ukraine 2002-2009] (2010), Kyiv, 112 p.
9. *Biljsh jak chvertj opytanykh NUO ne znajutj svogho kerivnogho orghanu* [More than a quarter of NGOs does not know its governing body], available at: www.civic.ua/news/viv.html?q=13766 (Accessed 20 February 2015)
10. Rosenblum, N. (1994) 'Civil Societies: Liberalism and the Moral Uses of Pluralism' in *Social research*, Volume 61, №.3, pp.539-562.
11. Hyden, G. (1997) 'Civil society, social capital, and development: Dissection of a complex discourse' in *Studies in Comparative International Development*, Spring 1997, Vol.32, iss.1, pp. 3-30.
12. Chambers, S. & Kopstein, J. (2001) 'Bad civil society' in *Political Theory*, Dec 2001, Volume 29, Issue 6, pp.837-865.

Пашченко В. И., кандидат политических наук, доцент кафедры социологии ДНУ имени Олеся Гончара (Днепропетровск, Украина), E-mail: vvvvvvv2002@ukr.net

Общественная открытость как проблема украинского гражданского общества

Аннотация. *Аннотация. Внимание к проблемам гражданского общества обусловлено ростом измерения общественной активности в Украине, которая, впрочем мало отразилась на гражданском обществе. По-прежнему оно получает мало средств от граждан. Объяснение этому, которое изложено в статье заключается в закрытости собственно не-рядовых организаций, которая заключается в отсутствии открытых и доступных данных о структуре их руководства, финансирования, регулярных отчетов о деятельности.*

Ключевые слова: *предпринимательство, социологическое измерение проблемы, агенты трансформации, условия ведения бизнеса, инновационный потенциал.*

Pashchenko V. PhD in politology, associate professor of the Department of politology Oles Honchar Dnipropetrovsk national university (Dnepropetrovsk, Ukraine), E-mail: vvvvvvv2002@ukr.net

Public openness as a problem of Ukrainian civil society

Abstract. *Attention to the problems is caused by the growth of civil society dimensions of public activity in Ukraine, which, however has a little affect on the civil society. Still it gets not enough money from citizens. The explanation for this, as stated in the article, actually is in closed non-governmental organizations, which is the lack of open and accessible data about the structure of management, financing, regular reports on activities.*

Key words: *civil society, NGOs, public openness, congruence, bad civil society.*